

ID 1482

C. 2

TOELICHTING bij de beschikking tot aanwijzing van het beschermde stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te VIANEN, gemeente Vianen.

23.06.75

Het beschermde stadsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 284) door een stippellijn omgrensde gebied.

Vianen, gelegen aan de zuidelijke oever van de rivier de Lek tegenover Vreeswijk, is in het derde kwart van de 13de eeuw als handelsnederzetting tot ontwikkeling gekomen in een gebied, dat vanaf 1215 onder leiding van de heren van Beusichem, later van Vianen genaamd, op grote schaal ontgonnen is. Uit een acte van 1271, de eerste schriftelijke vermelding van Vianen, waarin de bisschop van Utrecht aan Sweder van Beusichem het recht geeft tweemaal 's jaars een markt te houden in het gebied aan de Lek bij zijn burcht Vianen, blijkt dat de handel in deze jonge agrarische nederzetting in die tijd is opgekomen. Met de hierin vermelde burcht zal het kasteel bedoeld zijn, waarvan in 1969 op 't Wed, op ongeveer 350 meter ten zuiden van de grote kerk, resten zijn blootgelegd. Voorts wordt verondersteld dat het marktveld in het gebied, dat omgrensd wordt door de Badhuisstraat, de Koestraat, de Varkensmarkt en de Kerkstraat gezocht moet worden en dat de Weesdijk, waarvan het tracé pas in de 19de eeuw ingekort is, de verbindingsweg tussen markt en burcht vormde.

De afdamming van de Hollandse IJssel in 1285 is voor de verdere ontwikkeling van Vianen van groot belang geweest. Utrecht, dat door deze dam van de belangrijke handelsader de Lek werd afgesneden, liet een eerder gegraven kanaal vanaf Jutfaas doortrekken tot aan de Lek, de Nieuwe Vaart of Vaartse Rijn. Terzelfder tijd werd naast dit kanaal een landweg aangelegd, die via een nieuw veer over de Lek aansloot op handelsroutes in zuidelijke richting. Het marktgebied van de burcht Vianen, nabij dit veer gelegen, kwam binnen een ruimer handelsareaal te liggen. Deze ontwikkeling heeft de heren van Vianen de kans gegeven de handel in hun gebied te stimuleren.

Aan Vianen ligt, in tegenstelling met de voorhaven van Utrecht, Vreeswijk, dat alleen uit enige spontaan gegroeide bebouwing bestond, een bewuste stadsstichting ten grondslag.

Rond 1330 is het gebied van de handelsnederzetting vergroot. Het hierin aangelegde stratenpatroon is nog steeds terug te vinden in de huidige structuur van de historische stad, d.w.z. de oorspronkelijke kern binnen de vestinggrachten. Uit de ruimtelijke opbouw van Vianen, waarin de hoofdas loodrecht op de Lek gericht is, blijkt dat voor de handelsnederzetting het verkeer over de nieuwe veerweg - in casu de Voorstraat - van groter belang geweest is dan het verkeer over de dijk en de rivier. De Voorstraat is extra verbreed om als ruimte voor het handelsgebeuren goed te kunnen functioneren. In het vergrote gebied is eveneens opgenomen een gedeelte van de reeds bebouwde Lekdijk en de eerder genoemde prestedelijke elementen, het Marktveld en een gedeelte van de Weesdijk. Zowel de omtrek als de structuur van Vianen vertonen zeer regelmatige trekken en doen een opzet volgens plan vermoeden, hetgeen maar ten dele waar is. De omgrenzing van het nieuwe stedelijke complex is gekozen aan de hand van de volgende reeds aanwezige prestedelijke elementen: in het noorden: de in de richting van de rivier verlegde Lekdijk; in het zuiden: de Hagewetering; en in het westen en oosten: kavelsloten.

Binnen deze omgrenzing, waarin de Voorstraat met de daaraan ondergeschikte Korten- en Langendijk volgens een T-vorm de hoofdstructuur bepalen, zijn in de westelijke helft drie bebouwingsstroken - ieder met een diepte van 60 meter - parallel aan de Voorstraat uitgezet, die door dwarsstraatjes van secundair belang met elkaar verbonden zijn. In de oostelijke helft van het stadsplan, dat als gevolg van het gebogen tracé van de Weesdijk minder regelmatige trekken vertoont, zijn eveneens drie bebouwingsstroken vrijwel evenwijdig aan de Voorstraat aangelegd. Tezamen geven nieuw aangelegde en bestaande elementen een overzichtelijk stadsplan van een strak symmetrisch stramien zonder starheid. De structuur getuigt van de in die tijd gebruikelijke weloverwogen aanpak van colonisatie en stedevorming.

De nieuwe handelsnederzetting, omgeven door muren met torens, ligt als een burcht op de handelsweg, die in het noorden via de nog bestaande Lekpoort, in het oosten via de Oostpoort en in het

- zuiden -

1.110519115015

zuiden via de Landpoort (gesloopt in 1870) toegankelijk was. Omdat de oorspronkelijke burcht sindsdien zijn betekenis verloren had, is binnen het ommuurde Vianen in de slecht toegankelijke noordwestelijke hoek een nieuw kasteel, Batenstein, gebouwd. Het complex, omgeven door een slotgracht, is qua situering op logische wijze als gevolg van de vierkante plattegrond in de bestaande structuur ingepast zonder de regelmatige trekken, die het plan vertoont, te verstoren. Bij het gereedkomen van Batenstein in 1372 is de oude burcht met de grond gelijk gemaakt. In 1335 is Vianen het recht van drie jaarmarkten en een weekmarkt verleend en in 1336 een aantal vrijheden en rechten, die overeenkomen met stads rechten. Snel is Vianen tot een voldragen markt- en verzorgingscentrum voor de omliggende Vijfherenlanden uitgegroeid, maar vanaf de 15de eeuw vertoont het een beeld van stagnatie en langzame achteruitgang. Vooral het ontbreken van een stuwende industrie en het voor de politiek van weinig importantie zijn, zijn debet aan deze stilstand.

Uit een vergelijking van de huidige situatie-kaart met het door Jacob van Deventer omstreeks 1560 weergegeven beeld blijkt dat de volgende duidelijke wijzigingen zich in de structuur hebben voorgedaan:

de eerder vermelde afzetting van de Weesdijk, als gevolg van aankoop in het midden van de 19de eeuw door een particulier voor eigen gebruik;

de opname van het kasteelterrein in het stratenpatroon.

Door de gezagswijziging in 1725, het jaar waarin Vianen na het bestuur van de heren van Vianen (tot 1418), Brederode (tot 1684), de graven van Dohna (tot 1686) en van Lippe Detmold (tot 1725), door verkoop in het bezit van de Staten van Holland was gekomen, raakte Batenstein, van geen strategische of bestuurlijke betekenis meer, in verval. Het terrein is direct vanaf de Lekdijk toegankelijk gemaakt en behoort sindsdien tot de openbare ruimte.

De vierkante plattegrond van de stad vormt met de eenvoudige en duidelijke structuur van het stratennet de basis voor de identiteit van Vianen. Als de belangrijkste ruimtelijke elementen die in samenhang met de aangrenzende bebouwing bepalend voor karakter van Vianen zijn, kunnen de doorgaande routes genoemd worden:

in de noord-zuid richting de Voorstraat, die buiten de poort voortgezet wordt in de Buitenstad;
in de oost-west richting het tracé Langendijk-Kortendijk-Hofplein. De bebouwing van de Voorstraat bestaat uit twee hecht aaneengesloten, slechts door secundaire verbindingen doorbroken, gevelwanden, waarin evenwel ieder pand door verschillen in hoogte, verdiepingshoogte, breedte, gevelindeling en materiaalgebruik een eigen individualiteit bezit. De zeer hoge concentratie van beschermde monumenten in de Voorstraat vormt een waarborg voor het behoud van het eigen karakter van ieder pand op zichzelf en daardoor tevens van het levendige afwisselende beeld van de bebouwing. Het meest voorkomende type huis heeft een voorgevel onder een rechte lijst van 2 of $2\frac{1}{2}$ bouwlagen hoog. Het is afgedekt met een hoog soms zeer steil zadeldak, waarvan de nokrichting parallel aan de wegas loopt. Boven de lijst zijn veelal dakkapellen met vleugelstukken aangebracht. De breedte van de panden varieert van drie tot zes raampartijen. Baksteen en pleister zijn de meest gebruikte materialen. Vooral de brede panden met de door raam- en deuroplijstingen rijk versierde voorgevels, die vaak van een eigen stoep met hekken voorzien zijn, geven aan de Voorstraat dat rustige voorname aspect. Naast de met de goot evenwijdig aan de wegas gebouwde panden komt nog een relatief klein aantal panden voor met top- of lijstgevels, die afgedekt zijn door een dak waarvan de nok loodrecht op de voorgevel gericht is. Voor het karakter van de Voorstraat is naast de bebouwing de indeling van de openbare ruimte van groot belang. De Hervormde kerk en het stadhuis, imponerende bouwwerken uit de 15de eeuw, zijn met de Lekpoort en de toren van de kerk, die de wijde ruimte van de Voorstraat visueel afsluiten, karakteristieke onmisbare elementen in het totale straatbeeld.

De Langen- en Kortendijk vertonen in tegenstelling met de rustige voorname Voorstraat door meer verticaal gelede gevelwanden een levendiger beeld. De bebouwing van de Kortendijk bestaat voor het merendeel uit smalle panden met lijstgevels, waarvan de nokrichting van het dak loodrecht op de voorgevel gericht is. De bebouwing van de Langendijk bestaat weer voor een groot gedeelte uit panden die met de goot evenwijdig aan de wegas gebouwd zijn. De historische kwaliteit en de gaafheid van het gedeelte van de Langendijk tussen de Voorstraat en de

panden Langendijk 17 en 26, is groter dan van het uit meer heterogene bebouwing bestaande oostelijke gedeelte van deze straat.

Het Hofplein heeft als overblijfsel van het kasteel Batenstein binnen het stedelijk patroon van Vianen een eigen karakter behouden. Het is een relatief brede open ruimte, die bestaat uit de voortzetting van de Kortendijk langs de uiterste noordzijde en voor het overige uit een niet geplaveid langgerekt plein met een pomp uit 1648, dat met fraaie bomen beplant is. In het totale beeld zijn de panden Hofplein 32 als ook Hofplein 39 t/m 49 en 34 t/m 40 visueel van belang als afsluiting en als vernauwing van de ruimte van het Hofplein voor de bewaard gebleven Hofpoort. Helaas gaat iets van het vriendelijke landelijke aspect verloren door de grootschalige bedrijfsbebouwing langs de noordzijde.

Vanuit de Hofpoort is een fraai uitzicht te verkrijgen op het open buitengebied en op de stad; in dit stadsbeeld zijn de resten van de dubbele vestinggrachten met de daartussen liggende moestuinen en de bescheiden bebouwing van de Brederodestraat belangrijke onderdelen.

Ook ten tijde van Jacob van Deventer werd langs de Veerweg in de richting van de Lek bebouwing aangetroffen. De Buitenstad is voor het stadsbeeld van Vianen van belang als specifiek structurelement met het niveauverschil en met het contrast tussen de aaneengesloten bebouwing enerzijds en de landelijke openheid daarachter anderzijds. De bebouwing nabij de Lekpoort, twee lagen met kap hoog, is erg verwaarloosd. Vanaf de Zomerdijk spelen in het beeld de achtererven en de dakenstructuur van de bebouwing aan de Langendijk en de Buitenstad een belangrijke rol.

Een aanwijzing op grond van artikel 20 van de Monumentenwet van de gehele kern van Vianen, het gebied binnen de vestinggrachten, wordt in het bijzonder door de fraaie historische stedenbouwkundige structuur gerechtvaardigd.

In dit kader bezien, zijn de overige in het stadsplan opgenomen straten, zoals de in noord-zuid richting lopende Brederodestraat, Achterstraat, Kerkstraat en Weesdijk en de loodrecht op deze straten gerichte dwarsverbindingen, voor het totaal van de binnenstad van groot belang. De gevarieerde bescheiden bebouwing van deze straten is in het algemeen van geringere historische waarde dan de bovenbeschreven elementen van het stadsplan; deze

onderdelen zijn evenwel onmisbaar in de totale historische ruimtelijke structuur van Vianen.

De aanwijzing van dit gebied tot "beschermd stadsgezicht" houdt evenwel geenszins een bevestiging in van de bestaande toestand. In het bestemmingsplan met beschermende maatregelen (artikel 37, lid 5 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening), dat uit de genoemde aanwijzing voortvloeit, kan de aard van de te nemen maatregelen per onderdeel van het stadsplan verschillen naar gelang van de aanwezige historische karakteristiek van het stadsbeeld, en naar gelang van de meest gewenste ontwikkeling hiervan in het kader van een groter geheel.

Bij een verdere indeling in het voor aanwijzing voorgestelde gebied kan op grond van het historische karakter de volgende indeling in drie klassen gegeven worden:

Klasse A: gebied van groot belang vanwege het patroon van straten en wegen, het profiel en de groenvoorziening van de openbare ruimte en de afmetingen en vormgeving van de bebouwing (hoogte, breedte, gevelindeling, bekappingen), benevens de aard van de toegepaste materialen.

Klasse B: gebied van belang vanwege het patroon van straten en wegen, de rooilijnen van de bebouwing aan de openbare ruimten en de "schaal" van de bebouwing.

Klasse C: gebied van belang vanwege de hoofdstructuur van straten en wegen, benevens de hoogte van de bebouwing.

Tot de klasse A kan worden gerekend de bebouwing langs de Voorstraat met de kerk, de Kortendijk en de Langendijk tussen de nummers 2-26 en 1-17.

Tot de klasse B: het overige gedeelte van de Langendijk, het Hofplein, de Buitenstad en het gebied rond de kerk, dat de Korte Kerkstraat bevat en het zuidelijkste gedeelte van de Kerkstraat met de beschermde monumenten Kerkstraat 62-64-66.

Tot de klasse C: de overige straten van de kern van Vianen, voorzover deze binnen de aangegeven begrenzing liggen.

Deze indeling in klassen en de omschrijving mogen slechts gezien worden als een uitgangspunt voor de in het kader van een bestemmingsplan te nemen stedenbouwkundige maatregelen. Aan uit-

werking hiervan in plan en voorschriften zullen nadere onderzoeken ten grondslag moeten liggen over de wijze waarop "oud" en "nieuw" op een zinvolle wijze voor de toekomst geïntegreerd kunnen worden.